

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу трансформації громадянського суспільства в умовах глобалізації та виявленню особливостей глобального громадянського суспільства. В контексті розгляду громадянського суспільства як особливого способу комунікації, автор доводить взаємозумовленість існування громадянського суспільства і правової держави, що формуються в умовах полісуб'єктного простору. Зроблено висновок, що особливістю функціонування глобального громадянського суспільства є його вплив на внутрішню політику держав.

Ключові слова: громадянське суспільство, глобалізація, комунікація, цінності, правова держава.

Аннотация. Статья посвящена анализу трансформаций гражданского общества в условиях глобализации и выявлению особенностей глобального гражданского общества. В контексте рассмотрения гражданского общества как особого способа коммуникации, автор доказывает взаимообусловленность существования гражданского общества и правового государства, формирующихся в условиях полисубъектного пространства. Сделан вывод, что особенностью функционирования глобального гражданского общества является его влияние на внутреннюю политику государств.

Ключевые слова: гражданское общество, глобализация, коммуникация, ценности, правовое государство.

Annotation. This article analyses the transformation of civil society in the context of globalization and identifies of the global civil society's features. In the context of consideration of a civil society as a special way of communication, the author proves the existence of interdependence between a civil society and the law-abiding state, formed under conditions of poli-subject space. It is concluded that a feature of the Global Civil Society is its effect on domestic policy of separate state

Keywords: civil society, non-governmental organization, globalization, communication, values, law-abiding state, another phenomenon.

Глобалізація – явище багатовимірне, що охоплює всі сфери життя як суспільного, так і осібногo людського. Глобалізаційні процеси впливають не лише на найрізноманітніші аспекти функціонування сучасних суспільств у цілому та їх взаємоз'язок, заторкують вони й усі рівні соціальної активності людини – виробничі, культуротворчі, форми й способи участі в соціальних та політичних інститутах – аж до побутової сфери та різних форм комунікації включно. За характеристикою М.Уотерса, глобалізація – це процес, «під час якого і завдяки якому визначальний вплив географії на соціальне й культурне структурування скасовується і в якому люди це скасування все більшою мірою усвідомлюють», а наслідком того є формування єдиного загальнопланетарного суспільства, які, проте, «являтимуть собою багатополосні утворення зі складною внутрішньою диференціацією» [24, с. 41].

Закономірно, що з другої половини минулого століття щодалі більше набувають поширення дослідження, пов'язані з аналізом найрізноманітніших виявів глобалізації та її впливу на окремі ділянки суспільного життя. Водночас відбувається поступова їх переорієнтація з переважено економічних та геополітичних аспектів глобалізації на соціокультурні. «Стає очевидним, - підкреслює В. Бебик, – що сучасне розуміння процесів міжнародних, міждержавних відносин, загальнолюдської (планетарної), цивілізаційно-регіональної та внутрішньо-національної інтеграції, формування глобального громадянського суспільства та відповідних цивілізаційно-регіональних і національних його моделей висувають перед наукою і практикою принципово нові завдання» [1, с. 141]. У цьому контексті прикметною видається зміна підходів самих основоположників глобалістики Р. Робертсона та М. Уотерса, які від проблем виключно економічного характеру та дослідження процесів поглиблення економічної взаємозалежності та взаємозв'язків у світі в останні роки звертають увагу на те, що визначальною характеристикою глобалізаційного поступу людства є не економічні зрушення, що їх багато хто з дослідників сьогодні ставить під сумнів, а власне соціокультурні [22; 23; 24]. Однією з ознак формування єдиного соціокультурного простору, єдність та «уніфікованість» якого й полягає в його різноманітті, є формування глобального громадянського суспільства.

Проблемам трансформації громадянського суспільства в часи глобалізації та становлення глобального громадянського суспільства присвячено чимало робіт, в тому числі вітчизняних науковців. Це, зокрема, праці Е. Арато, В.М. Бебика, С.В. Василенка, І. Варзар, Ю. Габермаса, С. Гальперіна, Г.І. Калінічевої, А. Карася, Дж. Кіна, Дж. Коена, Ю. Коки, В. Кременя, Дж. Лаксера, П. Лоуена, А. Мартинеллі, М. Михальченка, Р. Нейдера, О.Ю. Полторакова, Ч. Тейлора, Б. Флівберга, О.Г. Чувардинського тощо. Слід, однак, зазначити, що розуміння громадянського суспільства в роботах західних дослідників дещо відрізняється від його розуміння віт-

чизняними науковцями, які в переважній більшості розглядають його в значно більш політизованому контексті, ніж їхні зарубіжні колеги, й відтак подеколи схильні зараховувати до його структур і політичні партії [3; 6; 11; 12]. Відповідно при розгляді процесів формування глобального громадянського суспільства до нього, явним чи неявним чином, потрапляють будь-які за своєю природою і характером міжнародні та транснаціональні структури¹ [1; 12]. Остання обставина значною мірою спотворює теоретичне осмислення й відображення реальних процесів і знижує евристичні та прогностичні можливості розроблених концептів глобального громадянського суспільства.

Водночас роботам зарубіжних авторів, орієнтованим переважно на нормативно забарвленій комунікативний підхід у дусі Ю. Габермаса, притаманна надмірна деталізація й конкретизація нормативно окреслених внутрішніх і зовнішніх взаємин громадянського суспільства, в якій розчиняється й губиться його сенс як феномену й як поняття. Відтак залишається актуальною концептуалізація поняття громадянського суспільства, з позицій якої видається більш продуктивним аналіз тенденцій його змін у сучасному світі та виявлення специфіки становлення глобального громадянського суспільства. Крім того, розгляду процесів формування глобального громадянського суспільства має передувати певний теоретичний екскурс в проблему сутності громадянського суспільства в його локальних (національних, внутрішньодержавних) формах.

У своїй невеличкій, однак змістовній роботі «Європейське громадянське суспільство: історичні корені та сучасні перспективи на Сході і Заході» [8] Юрген Кока акцентує увагу на спільних рисах і взаємозумовленості громадянського суспільства й ринкових засад економічного життя. «Структури громадянського суспільства, щонайменше, сприяють виникненню та успіху ринкової економіки, якщо не просто роблять їх можливими, – відзначає Ю. Кока. – Адже передумовою ринкової економіки є певний соціальний зв'язок, необхідний їй мінімум довіри і соціального капіталу – а це ті ресурси, які пропонує громадянське суспільство. З іншого боку, громадянському суспільству потрібен ринок. При відсутності типової для функціонуючої ринкової економіки децентралізації економічних рішень і економічної влади громадянське суспільство сильно програє. У централізованій адміністративній економіці громадянське суспільство не може процвітати – свідченням тому може служити приклад соціалістичних суспільних систем, що існували в Середній і Східній Європі до початку 1990-х років. При проведенні міжнародних історичних зіставлень виявляється багато паралелей між впровадженням ринкового суспільного устрою і побудовою громадянського суспільства» [8, с. 60].

У наведеному вислові справедливо підмічено те, що неможливість громадянського суспільства за тоталітарних режимів зумовлено не політико-правовими їх властивостями, а відсутністю потрібного й належного комунікативного середовища, в даному контексті – ринкового. Однак за всієї справедливості зазначеного твердження й позитивних здобутків здійсненого Кокою подальшого аналізу взаємин громадянського суспільства з економічними підвалинами суспільного буття та владою, не можна не звернути уваги й на його недоліки, що мають загальний методологічний характер і притаманні значній кількості західних наукових досліджень. Це, зокрема, процедурне розуміння комунікації, наголос на претензіях суб'єктів комунікації, а надто – імперативність закономірностей, встановлюваних як приписи, й політична спрямованість та ангажованість, що призводять не так до хибних висновків, як до відсутності висновків як таких. І посилання на розмаїття існуючих визначень того чи того явища, зокрема, громадянського суспільства, як засіб виправдання авторської «розгубленості через деталізацію» не видається переконливим і не позбавляє від потреби знову звертатися до дослідження явища й аналізу поняття.

Найприкріше тут, видається, є те, що і комунікація, специфічний спосіб організації якої є умовою й ґрунтом формування й існування громадянського суспільства, і категорія «інтересу» як засаднича для розуміння й того й іншого, справді є ключовими для дослідника, об'єктом наукової уваги якого є не лише громадянське суспільство, а й будь-яке суспільне (навіть ширше, – соціетальне) явище. Однак політичне забарвлення дискурсу занурює неупереджений розгляд у нормативність, що не йде на користь дослідженню реального явища. І в цьому сенсі докір Б. Флівберга на адресу Ю. Габермаса й М. Фуко є цілком справедливим і щодо міркувань Ю. Кокі, або ж Джона Кіна, Чарлза Тейлора, Джина Коена, Ендрю Арато та інших, хоч би якими відмінними не були їх підходи до громадянського суспільства та висновки щодо нього. «Комунікація, – зазначає Б. Флівберг, – пов'язана з нераціональними деклараціями та дотриманням вузьких інтересів частіше, ніж зі свободою від панування і пошуком консенсусу. І в цьому Габермас [17, с. 297-298] ідеаліст, котрий протиставляє «успішні» заяви «спотвореним». Чи комунікативна, або ж декларативна позиція «правильна», не важливо. Вирішальним є те, що не-ідеалістична відправна точка повинна взяти до уваги факт можливості обох позицій. В емпірично-науковому контексті, куди сам Габермас відносить себе, питання: комунікативна раціональність або декларації? – розв'язуване конкретним вивченням конкретного питання. Дослідник повинен запитати, як відбувається комунікація (виділено мною – Т.М.), як спрацьовують політика і демократія? Чи характеризується комунікація пошуком консенсусу, відсутністю влади? Або комунікація – вправа у владі і деклараціях? Як пошук консенсусу та декларації, свобода від панування і виконання влади проявляються в комунікації? Давати апріорно відповідь на ці питання так само невірно, як вважати можливим відповідь на біблійний питання: добрі чи злі в принципі

¹ «Вже можна стверджувати, – пише, наприклад, О.Ю. Полтораков, – про остаточне закріплення достатньо «цілісного» (інтегрованого і структурно, і функціонально) глобального громадянського суспільства з системи транснаціональних співтовариств та неурядових організацій, колективних глобальних рухів, мережевих груп по інтересах, міжнародних професійних (наукових та ін.) асоціацій, через які індивіди досягають соціальних і політичних домовленостей на рівні всього світу» [12, с. 150] (виділення моє – Т.М.). При тому в роботі не проведено диференціацію глобальних рухів, до яких можна зарахувати й терористичні, на ті, що належать до складників глобального громадянського суспільства, і ті, які йому протистоять; не виділено й критерію, за якими така диференціація відбувається.

люди» [14, с. 129]. Отже підміна реального об'єкта дослідження уявно «належним», цілеспрямована поляризація дослідницького «бачення» етичними настановами спотворюють саму конструкцію «призми», через яку це бачення здійснюється: комунікації. Громадянське суспільство постає як предметно окреслена даність – звісно, зі своєю генезою, історією, властивостями тощо, однак не як певним чином організована комунікація. Відтак проблема полягає в переорієнтації бачення з предметності на діяльність з її специфічною організацією комунікативних взаємин, з її структурою. І на цьому шляху аналіз громадянського суспільства дає плідні результати.

Вперше такий аналіз було здійснено в роботах Гегеля. Хоч ним і не вживалося поняття «комунікація» (до його актуалізації лишалося півтори сотні років розвитку філософської думки), однак значною мірою саме її закономірності, завуальовані під машкарою Об'єктивного Духу, лягли в основу дослідження логіки розвитку феномену права, в контексті якої і здійснено аналіз громадянського суспільства. Не даремно Дж. Коен та Е. Арато у своєму фундаментальному дослідженні «Громадянське суспільство і політична теорія» [9] зазначають у передмові, що розглянуті ними концепції громадянського суспільства тією чи тією мірою зростають з гегелівської та відтворюють якусь одну з її рис.

Осучаснюючи гегелівську термінологію, його засадничі ідеї щодо громадянського суспільства дуже коротко можна сформулювати так: умовами, що уможливають самий феномен громадянського суспільства є, по-перше, наявність у суспільстві легалізованого і легітимованого приватного інтересу: без приватного інтересу, за яким групуються і комунікують між собою громадяни, утворюючи об'єднання, немає ані об'єднань, ані їх сукупності – громадянського суспільства. І, по-друге, наявність системи права – не сукупності законів, які, як відомо, можуть фіксувати неправові стосунки, а права, що саме ґрунтовано на легалізації відмінності між сферами одиничного, особливого й загального, між приватним, корпоративним і державним інтересами й волевиявленнями. Іншими словами, громадянське суспільство і права держава не лише щільно пов'язані так, що друге уможливує перше, але вони зумовлюють один одного і зростають з одного комунікативного «кореня» – виникнення відмінності між загальним, з одного боку, та особливим й одиничним – з іншого, та встановлення співвіднесення між ними. Відтак комунікативною ґрунтом виникнення обох взаємопов'язаних феноменів – права (що об'єктивується в інституціях правової держави) й громадянського суспільства є відмежування державного від суспільного, держави від громадянського суспільства як сфери самочинної діяльності окремих людей та їх об'єднань.

У такій ситуації наскрізно-історичне існування приватного інтересу (в силу існування людини як одиничної особи зі своїми індивідуальними приватними потребами) отримує легалізацію, правовою формою якої є інститут приватної власності. Ствердження приватної власності як універсальної і всезагальної правової форми, в якій приватне постає не лише як легальне, а й як легітимне, як право будь-якого одиничного суб'єкта на об'єктивацію своєї волі, набуває функцій гаранта збереження поліцентричності воль. Власне, всезагальний правовий характер приватної власності встановлює визнання легітимності будь-якого волевиявлення. Відтак ґрунтом і умовою виникнення і громадянського суспільства, і правовідносин, що його забезпечують і йому відповідають, є певна комунікативна ситуація, що уможливує й убезпечує полісуб'єктність комунікативного простору – ситуація, в основі якої лежить і з якої водночас випливає певна система цінностей, зокрема – цінності одиничного, іншого та розмаїття.

Фактично критикуючи класичне ліберальне уявлення про державу, Гегель пише: «Якщо державу уявляють як єдність окремих осіб, як єдність, яка є лише спільнотою, то мають на увазі визначення громадянського суспільства... У громадянському суспільстві кожен для себе – мета, решта для нього ніщо. Однак без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей в усьому їх обсязі: усі решта тому є засобами для мети особливого... Позаяк особливість пов'язана з умовами всезагальності, то ціле є ґрунтом опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиничності, усі здатності... Особливість, обмежена всезагальністю, є єдиною мірою, за допомоги якої кожна особливість сприяє своєму благу» [4, 228]. Отож співвіднесення партикулярних часток суспільства через загал, через опосередкування самим суспільством, спільним суспільним інтересом, об'єктивованим у вигляді системи права – ось межі громадянського суспільства, як і межі втручання в його життя з боку держави.

Практичне втручання держави в життя громадянського суспільства полягає, таким чином, у забезпеченні єдиних для всіх правил його функціонування, таких підпорядкованих збереженню державної єдності правил, що, однак, створюють максимально широкий простір і режим максимального сприяння в ньому реалізації окремих одиничних і корпоративних воль. Держава не створює й не може створити громадянське суспільство, однак з його появою сама «набуває дійсності» і, як така, може і повинна сприяти його функціонуванню.

За умови, коли царина приватного отримує автономне існування, відповідно автономізується й сфера загального: влада стає чимось унаочнено зовнішнім і в такому сенсі також «партикулярним» щодо суспільства. А отже постає й проблема взаємодії громадянського суспільства і влади як окремих сфер соціального буття. Похідно можна зауважити, що сучасна демократія тим-то й відмінна від своїх попередніх історичних форм, що являє собою не лише форму організації влади, а й спосіб зв'язку поміж владою й громадянським суспільством.

Концепція Гегеля, попри всю її ідеологічну завантаженість уніфікаторськими й навіть тоталітарними інтенціями, базована на збереженні цінності та апріорному визнанні легітимності одиничної волі. Тому вона і сьогодні виявляє свою евристичну спроможність. Адже громадянське суспільство, розглянуте в категоріях комунікації, є передусім суспільством комунікативно полісуб'єктним, таким, де людина – внаслідок того – постає як цінність. Цінністю є й її право на особистий інтерес, на її особистість як таку.

Зрозуміло, що методологія дослідницького руху від структури комунікації до громадянського суспільства є прямо протилежною тій, до якої зазвичай вдаються сучасні дослідники, хоч би якими обґрунтованими й вагомими здавалися їхні міркування. «Необхідна умовою функціонування громадянського суспільства, – пише, наприклад, відомий російський фахівець з цієї проблеми Й. Дзялошинський, – існування певного типу особистості, для якої характерні високий рівень індивідуальної автономії по відношенню до соціуму взагалі й особливо – до державної влади. З іншого боку, цьому типу особистості притаманні здатність конструктивно взаємодіяти з іншими особистостями в ім'я загальних цілей, інтересів, цінностей, а також здатність підпорядковувати свої приватні інтереси й способи їх досягнення загальному благу, вираженому в правових нормах» [5, с. 95]. Здійснювана інверсія генеалогічних і логічних зв'язків, за якої певні властивості індивіда оголошуються умовою виникнення комунікативної ситуації, призводить і до відповідних висновків: «цивільним можна називати тільки суспільство, в якому сама структура відносин орієнтована так, що громадянин розглядає себе як провідну силу громадського життєустрою» [5, с. 95] І далі: «Громадянське суспільство – це не просто набір механізмів, структур, інститутів, а якийсь дух, що дозволяє конкретному індивіду постійно відчувати, що він значущий елемент суспільного життя, що всі інші структури існують для того, щоб він жив і розвивався, щоб його одиничний голос був значущим аргументом у виборі шляхів розвитку суспільства» (виділено мною – Т.М.) [5, с. 96]. За такої методології не дивним видається песимістичний підсумок пошуків перспективи розвитку громадянського суспільства в суспільствах транзитивних, що прямують від централізованої економіки й відповідного тоталітарного устрою до економіки ринкової й демократичних засад суспільного співжиття. Якщо громадянське суспільство – це дух, забезпечений панівною системою цінностей, то й вістря політичної уваги слід сконцентрувати на зміні системі цінностей. При тому комунікативне підґрунтя самої ціннісної системи усувається з поля зору. Відповідно всі зусилля зі зміни системи цінностей без цілеспрямованої зміни комунікативної структури наражаються на невдачу.

А проте, хоча болісність проблем трансформації від тоталітаризму до демократії й справді полягає в зміні системи цінностей (ламка цінностей – болюча й не швидка справа), однак не лише не вичерпується нею, а й потребує зовсім інших, ніж пропагандистсько-виховні і нормативні підходів. Як було показано вище, комунікативні зміни, що й зумовлюють можливість і громадянського суспільства, і правової держави, і відповідної їм системи цінностей, є змінами, відповідальність за які може й повинна нести держава у вигляді забезпечення правових засад визнання за особою та об'єднаннями осіб права на самочинність та законодавче окреслення максимально широких рамок поля, на якому унеможливлено її ж, держави, втручання у волевиявлення цих суб'єктів. Отже наполегливе законодавче забезпечення полісуб'єктного характеру комунікації – не лише в політичній царині через запровадження й підтримання багатопартійності, не лише в економічній царині у вигляді усунення перешкод існування вільного ринку, а й в царині соціальній – як забезпечення широкого простору самочинності суб'єктів (в якому діяльність НДО – лише одна з можливих форм, іншими ж є місцеве самоврядування, самоорганізація населення тощо) становитиме об'єктивну умову одночасного визрівання громадянського суспільства всередині того чи того суспільства, зокрема, транзитивного, яке сьогодні являє собою Україна. Водночас усе це сприяє формуванню відповідної системи цінностей, на яких ґрунтується громадянське суспільство.

Та, однак, подарувати й тим більше насадити самочинність неможливо. Неможливо й її забезпечити без «участі самої самочинності». Тим і прикметна відзначувала дослідниками сьогоднішня «політизація» громадянського суспільства, яке в новопосталих сучасних державах гартується значною мірою у протистоянні з владою. Для прояснення цієї тези слід побіжно згадати найзагальніші концептуальні підходи до розуміння функцій громадянського суспільства.

Перший пов'язують з іменем Джона Локка (за першою літерою його прізвища з подачі Ч. Тейлора її названо Л-традицією) та вписують у неї Адама Фергюсона (автор першого, виданого ще 1767 р. дослідження «Досвід історії громадянського суспільства»), Адама Сміта, Томаса Пейна тощо. У цій традиції громадянське суспільство постає як передусім спільнота, що перебуває поза політикою, а сфера, у якій реалізуються інтереси його членів, – це приватно-корпоративна сфера, яка, за Локком, є «природним станом» суспільного життя, позаяк держава як особлива владна надбудова над суспільним життям потрібна суспільству лише за умов існування небезпеки для нього – зовнішньої чи внутрішньої. У «безпечних умовах» суспільство саме продукує все розмаїття своїх форм – без участі держави і потреби в ній. «Як наслідок цього сам характер державної влади носить «фідучіарний характер»: державі довіряють виконання мінімальних функцій щодо усунення небагатьох незручностей людського співжиття. Якщо воно розширює свою владу за межі ввірених йому повноважень або необґрунтовано втручається у сфери дополітичного життя суспільства, що його заснувало, то довіру відкликають, і держава розпадається або «розчинюється» (is dissolved), як пише Локк» [15, с. 45]. Цивільне, мирне й цивілізоване – таким постає громадянське суспільство у представників Л-традиції.

Фундатором іншої традиції (М-традиція) називають Шарля Монтеск'є. За цієї концепції, яку репрезентують також Алексіс де Токвіль, Бенджамін Констан і багато сучасних теоретиків і практиків громадянського суспільства (зокрема, ідеологи «оксамитових революцій» у Східній Європі - Вацлав Гавел, Адам Міхнік, Лех Валенса тощо) громадянське суспільство є медіатором взаємин одиничного й загального, громадянина й держави (у річищі такої традиції, лише протлумаченої інверсійно, постає й концепція М. Фуко, за якої громадянське суспільство є інструментом ненав'язливої, опосередкованої реалізації владних інтенцій). Як медіатор, об'єктивований у корпораціях – об'єднаннях громадян, воно пом'якшує державний диктат і захищає індивідів від надмірного втручання держави в їхнє приватне й суспільне, не-політичне, життя.

Однак обидві традиції спільні в одному – громадянське суспільство протистоїть владно-політичним структурам, його структури мають свій корпоративний (особливий) інтерес і не претендують на те, щоб виражати інтерес всезагальний і пропонувати суспільству в цілому якісь моделі його устрою. Там, де починається боротьба за владу, хоч би в яких цивілізованих і демократичних формах вона здійснювалася, там закінчується громадянське суспільство. **Відтак боротьба за владу і виражена претензія на висловлювання загального інтересу та пропозиція певної моделі (чи засад) суспільного устрою в цілому й є межею, яка відділяє громадянське суспільство від політичного.** Уже за цією ознакою до структур громадянського суспільства не можуть бути віднесені політичні партії та інші об'єднання (хай би й ще без офіційного статусу партії), які долають цю межу, вступаючи в боротьбу не за обстоювання власних прав, а за владу й право репрезентації прав загальних.

За цією ж ознакою (не за сповідуваними цінностями, а за способом взаємин з політичною владою національного або міжнародного рівня) не можуть бути визнані складниками глобального громадянського суспільства організації, що тим чи тим чином пропонують (або намагаються нав'язати) ту чи ту модель глобального світоустрою. А отже ані терористичні організації, ані навіть антиглобалісти з їхніми програмами й моделями глобального устрою як дискретного аргіогі не можуть належати до глобального громадянського суспільства.

Нинішня відсутність критерію, за яким можливе теоретичне відмежування структур громадянського суспільства від тих, що ними не є, спричиняє й значну як розпливчатість уявлень про глобальне громадянське суспільство як таке², так і відповідні некоректні висновки та засновані на них прогностичні конструкти щодо його становлення й функцій. Та, попри все, процес формування глобального громадянського суспільства стає докonanним фактом і потребує серйозних досліджень. Так, якщо в 1990 році у світі існувало близько сотні організацій, що діяли в глобальному масштабі, то на сьогодні їх нараховується десятки тисяч, причому кількість ця швидко зростає [18, р.32-33].

Визначаючи трансформації громадянського суспільства в умовах глобалізації, незрідка, як видається, орієнтуються (або, радше, «дезорієнтуються») на етимологію слова «громадянський». «Якщо раніше членство в певному громадянському суспільстві «за замовчуванням» прив'язувалось до національної держави, - висновує з того О.Ю. Полтораков, - то зараз відбувається диференціація рівнів ідентичності: поряд з «національно-державною», що зберігається, дедалі більшої ваги набувають «регіональні» («транс-», «суб-» і т.ін.) чи «локальні» ідентичності, а також різні форми наддержавної ідентичності цивілізаційного (соціокультурні, етнонаціональні, лінгвоконфесійні тощо) і «проблемного» («антиглобалістського», гуманітарного і т.п.) планів» [12, с. 155]. З подібним висновком можна погодитися, однак лише в тому сенсі, що учасник певного транснаціонального руху мірою своєї практичної залученості в нього справді ідентифікує себе як члена певної спільноти. Однак така його ідентифікація жодною мірою не додає нічого нового й змістовного до характеристик самого громадянського суспільства як на національному, так і на транснаціональному рівнях.

Водночас варто взяти до уваги, що розвиток засобів комунікації, який уможливило необмежений часом і простором зв'язок людей, об'єднаних спільними інтересами, обмін інформацією між ними і, за потреби, координацію дій у масштабах усього світу, веде до значно істотніших змін громадянського суспільства, ніж виникнення додаткових особистісних ідентифікацій. Разом з можливістю конструювання різних соціальних ідентичностей і належності до безлічі соціальних груп різного характеру (за рахунок членства в транснаціональних громадських, політичних, молодіжних, наукових, інформаційних тощо мережевих спільнотах) Інтернет-комунікація усуває міждержавні й міжкультурні кордони в реалізації певної спільної мети та захисті певних прав. Соціологічні дослідження свідчать, що використання Інтернету як засобу для пошуку інформації і ділового спілкування поступається його комунікативним функціям [13, с. 141]. При цьому транснаціональний характер діяльності, уможливлений сучасними засобами комунікації, притаманний сьогодні різноманітним і (та передусім) неформалізованим рухам і об'єднанням, що мають соціальну спрямованість і відіграють відчутну роль у суспільному житті національних держав. Такі неформалізовані об'єднання, що сукупно являють собою транснаціональну мережу, орієнтовану на розв'язання певних соціально значущих проблем, не піддаються підрахунку і можуть бути виокремлені лише за ознакою їх спрямованості. До них належать передусім екологічні, правозахисні, зоозахисні та професійно орієнтовані волонтерські організації «без кордонів» - лікарів, журналістів, юристів тощо.

Класичний приклад впливовості неурядової міжнародної організації на політику національних держав являє, скажімо, заснована у Великій Британії в 1961 році організація Міжнародна амністія (Amnesty International) – міжнародна неурядова організація, яка ставить собі за мету «робити дослідження й дії, спрямовані на попередження і припинення порушень прав на фізичну та психологічну недоторканність, на свободу совісті і самовираження, на свободу від дискримінації в контексті своєї роботи з просування прав людини» [16].

² За висновком С.В. Василенка, «глобальне громадянське суспільство являє собою різноманітну, децентралізовану систему, що об'єднує як міждержавні інститути, так і неурядові організації, інтегровані в мережеві структури, що тісно взаємодіють між собою на основі загальних цілей, цінностей і загального почуття належності до глобального співтовариства» [3, с. 168]. Як видно, цілі, цінності і загальне почуття належності є доволі проблематичним критерієм для визначення глобального громадянського суспільства. Не меншою невизначеністю вирізняється й визначення В. Бебика, побудоване на протиставленні глобальне громадянське суспільства абстрактному конструкту «глобальної держави»: «Загалом глобальне громадянське суспільство, - пише В. Бебик, - пропонуємо розглядати як планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних політичних структур), її директивного регулювання і регламентації, що гарантуються й охороняються політичними структурами глобального світу» [1, с. 141].

До такого ж типу належить і заснована у Франції в 1985 році Міжнародна правозахисна організація «Репортери без кордонів» (Reporters sans frontières; RSF), метою якої є, як зазначено на її офіційному сайті, «захист свободи преси, журналістів і мережан у всьому світі» [21]. Варто згадати у цьому зв'язку й марші зоозахисних та екологічних організацій, що в останні роки набули міжнародного характеру, однак спрямовані на підтримку вимог їхніх колег в якійсь конкретній країні (зокрема, в Україні чи Росії) та закликані привернути увагу світової громадськості до болючої ситуації в ній.

Прикладів скоординованих спільних дій формалізованих та неформальних недержавних організацій, що мають відчутні наслідки для коригування внутрішньої ситуації в якійсь країні сьогодні можна назвати багато. Відтак нині можна говорити про формування глобального громадянського суспільства не як суспільства громадян не існуючої глобальної держави, а як суспільства, що функціонує за типом національного громадянського і складається з об'єднань з захисту особливих інтересів і прав та домагається своєї мети ненасильницьким шляхом. Його ж принципова відмінність від національного громадянського суспільства полягає в тому, що своєї мети ці об'єднання досягають через координацію зусиль своїх членів зі здійснення транснаціонального впливу на влади національних держав. Сучасність і космополітичність засобів забезпечення функціонування такого глобального громадянського суспільства відзначає П. Лоуен, звертаючись до прикладу мексиканського фермера Рудольфо Флореса, кинутого за ґрати (за сфальшованим звинуваченням) за його боротьбу проти вирубки лісонасаджень в його рідній провінції Гереро. «Флорес отримав міжнародну популярність і підтримку. У свою чергу, ця перемога зміцнила рішучість захисників природи. Ще нещодавно їхній рух, що отримали свою назву через протести і дії, подеколи насильницькі, діяв лише на вулицях міст - Сіетла, Праги, Давоса, Квебека. Тепер він перетворився на більш складний. Громадянське суспільство стало мережею груп, клубів, людей, національних і міжнародних організацій. Це складне співтовариство утримується разом вірою в широку демократію і силу інформації» [10].

Своєю чергою Ральф Найдер звертає увагу на зміну вектору таких дій – від горизонтальної диференціації об'єднань за певними інтересами, в тому числі за територіальними ознаками, до їхньої « нової парадигми «низу і верху». Мережні співтовариства, на відміну від урядових або міжурядових, міждержавних структур та транснаціональних корпорацій, працюють за принципом «знизу-вгору». «Відповідно, і рішення їх частіше досягаються за одностайною згодою, в них немає прагнення до вигоди, електорального успіху або горезвісної «міжнародної конкурентоспроможності» [10].

За Дж. Кіном, глобальне громадянське суспільство являє собою недержавну систему соціоекономічних інститутів, об'єднаних на глобальному рівні, що динамічно розвивається; діяльність цих інститутів відчутна в глобальному масштабі. Їх характеризує плюралізм влади й незастосування сили у сферах соціальної, ділової й політичної активності [19, р.8-9]. Однак, корегуючи це визначення, варто звернути увагу передусім на ефективність глобального громадянського суспільства передусім в локальних масштабах. І тут є сенс згадати присвячену, хоч і не глобальному, а цілком «локальному» - в межах однієї країни, – громадянському суспільству, однак надзвичайно цікаву й глибоку роботу Роберта Патнема «Щоб демократія працювала».

Аналізуючи проблему впливу соціокультурного контексту на функціонування інститутів влади (для чого ним було здійснене безпрецедентне за обсягом соціологічної інформації та тривалістю – понад 20 років! – дослідження функціонування громадянського суспільства та його взаємодії з інститутами влади на Півночі й Півдні Італії), Роберт Патнем дійшов до вельми важливих висновків. Як доводить дослідник, ефективність та позитив такої взаємодії залежать від рівня «громадянськості» (civicness): «На Півночі, де цей рівень високий, обласні уряди успішно працюють на благо суспільства. На Півдні саме поняття «громадянин» спотворено. Індивід думає, що публічна адміністрація функціонує в інтересах інших – нотаблів, «начальників», «політиків», – але тільки не в його власних. Лише вкрай невелика кількість осіб бере участь у виробленні рішень, що стосуються суспільного блага ... Рідкісним є і участь у громадських та культурних асоціаціях. Приватна благодійність замінює собою солідарність. ...Практично всі сходяться на тому, що закони видаються не для того, щоб їх дотримувалися. Проте, побоюючись невиконання закону іншими, люди вимагають більшої суворості від державних влад. ... Ясна річ, що будь-яка форма представницької влади тут є менш ефективною, ніж та, що діє в умовах більш громадянського суспільства» [20, р. 135].

У пошуках причини такої відмінності італійських Півдня та Півночі Р. Патнем звертається до історії Італії й висновує, що таку причину закорінено в різній історико-культурній та соціально-політичній спадщині цих частин однієї країни. «На Півдні під пануванням норманів вкоренилася військово-феодална монархія з жорстко ієрархізованим ладом усіх суспільних відносин; на Півночі виникли міста-комуни зі зростаючим числом горизонтально побудованих структур. Таким чином, несприятливий для громадянського суспільства соціокультурний генетичний код Півдня має історичне походження» [2].

Відтак Р. Патнем доходить висновку (й переконаливо його обґрунтовує), що на ефективність інститутів місцевого самоврядування на Півночі Італії позитивно впливає розвинуте й потужне внаслідок специфічного історичного досвіду цього регіону громадянське суспільство. Екстраполюючи цей висновок на процеси, що відбуваються в сучасному світі в частині трансформацій громадянського суспільства і становлення його як транснаціонального, та зіставляючи її із зазначеним вище, можемо констатувати тенденцію до посилення впливу глобального громадянського суспільства на ефективність і продуктивність функціонування національних держав, корекцію їхньої внутрішньої політики в бік її гуманізації й демократизації та прогнозувати подальше посилення цього впливу мірою зміцнення глобального громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С.140-147.
2. Бирюков С. «Выбор Берлускони»: Вперед, Италия? - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apn.ru/publications/article22604.htm>.
3. Василенко С.В. Безопасность России в контексте становления глобального гражданского общества: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – М.: Российская академия государственной службы при Президенте РФ, 2006. – 175 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
5. Дзялошинский И. Гражданское общество. О чем спор? / И. Дзялошинский. – Индекс: Досье на цензуру, 2001. - № 16. – С. 89 – 96.
6. Калінічева Г.І. Становлення громадянського суспільства в Україні : європейський контекст / Г.І. Калінічева. – Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та тенденції розвитку / Керівник авторського колективу і наук. ред. д.і.н, проф. А.І. Кудряченко – К.: Університет «Україна», 2010. – 405 с. – С. 322–343.
7. Кин Дж. Демократия и гражданское общество. Пер. с англ. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
8. Кока Ю. Европейское гражданское общество: исторические корни и современные перспективы на Востоке и Западе / Юрген Кока. Неприкосновенный запас, 2003. – № 2(28). – С. 56–65.
9. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. / Общ. ред. И.И. Мюрберг. – М.: Издательство. «Весь Мир», 2003. – 784 с.
10. Лоуэн П. Глобальне громадянське суспільство, глобалізація та екологізм. – Environ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page4461.html>
11. Михальченко М.І. Держава і громадянське суспільство в Україні: взаємодія чи боротьба / М.І. Михальченко. - Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та тенденції розвитку / Керівник авторського колективу і наук. ред. д.і.н, проф. А.І. Кудряченко – К.: Університет «Україна», 2010. – 405 с. – С. 355–373.
12. Полтораков О.Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин // Дослідження світової політики. Зб. наук. пр. – К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2008. – Вип. 44. – С.149–156.
13. Самелюк М. М. Інтернет-досуг в контексті трансформації соціального часу. – дис.. канд.. соціол. н. : 22.00.01 / М.М. Самелюк ; Рос. ун-т Дружби народів. – М., 2006. – 164 с.
14. Флибберг Б. Хабермас і Фуко – теоретики громадянського суспільства / Бент Флибберг. Социологические исследования, 2000. – № 2. С. 127-136, с. 130.
15. Хархордин О. Проект Достоевского / О. Хархордин. – Pro et Contra, 1997. Осень. – Т. 2. – № 4. – С. 41–57.
16. Что такое Amnesty International. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ru/who-we-are>
17. Nahermas J. The Philosophical Discourse of Modernity. Cambridge, Mass. MIT Press, 1987. – 430 p.
18. Keane J. Global Civil Society? (Contemporary Political Theory). – Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
19. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. - N.Y.: Princeton University Press, 1994. – 258 p.
20. Reporeters without Borders. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.rsf.org/our-mission-05-07-2011,40599.html>.
21. Robertson, R. Interpreting Globality // Ed. by Robertson, R. World Realities and International Studies. – Glenside (Pa.): Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 312 p.
22. Robertson, R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London; Thousand Oaks (Ca.): Sage Publications, 1992. – 428 p.
23. Waters, M. Globalization. – London; N. Y.: Routledge, 1995. – XIV. – 185 p.